

To breve fra Peter Larsen Skræppenborg til Anders Larsen Gamborg

Af Jørgen Kjærgaard

Da Peter Larsen Skræppenborg omkring midten af forrige århundrede skabte røre og splittelse i de vakte kredse i Midtjylland med sine tildels nyvundne, grundtvigske anskuelser, blev det samtidig årsag til et brud med hans nære ven og tidligere medprædikant på missionsrejserne gennem Fyn og Jylland, Anders Larsen i Gamborg ved Middelfart.¹

Anders Larsen vendte sig skarpt mod grundtvigianismen. I 1855 udgav han således skriftet: »Noget om Kirkestriden i Danmark«, hvori han tog afstand fra grundtvigianernes forståelse af Luther og fra den frihed, Grundtvig hævdede for 'Det levende Ord' overfor 'de døde bogstaver' i Bibel og bekendelsesskrifter.

Modsætningsforholdet uddybedes, da Peter Larsen samme år svarede i skriftet: »Er Grundtvigs Lære uluthersk?«, med direkte adresse til Anders Larsen. Denne fastholdt og skærpede kritikken i et nyt skrift: »Lidt mere om Kirkestriden i Danmark« (1857),² og syv år senere betragter Anders Larsen ligeud grundtvigianismen som en sekterisk retning indenfor folkekirken: »Grundtvigianismen belyst i en Samtale af Anders Larsen Gamborg, Middelfart 1865«.³

Skræppenborgs standpunkt står som udtryk for grundtvigianismens tidlige indgang hos det kristeligt vakte og oplyste lægfolk; medens Anders Larsens synspunkter helt baserer sig på den biblicistiske, lutherske pietisme, der siden, i organiseret form, skulle komme til at udgøre grundlaget for Indre Mission.

Som dele af en brevveksling, umiddelbart før Anders Larsen udsendte det sidstnævnte skrift, afslører de to breve, der her fremlægges, at de nævnte stridspunkter fortsat debatteredes de to tidligere forsamlingsvenner imellem. Forbindelsen blev altså opretholdt, men uden gensidig forståelse. Forskellen i kristendomsopfattelsen har fjernet dem fra hinanden – man mærker eksempelvis, at det pietistiske: »Ven og Broder« er blevet Peter Larsen ubehageligt – og i det hele er tonen uforsonlig og opgivende. Bruddet er definitivt.

Anders Larsens breve i korrespondancen findes sandsynligvis ikke mere. A. Pontoppidan Thyssen har fortalt mig, at Peter Larsens papirer og bøger for størstedelens vedkommende blev brændt efter en rydning af loftet på hans gård i Dons i første halvdel af dette århundrede.

Skønt de to breve således kun er fragmenter af en brevveksling, giver de alligevel et billede af, at Peter Larsen i sine sidste år helt har tilegnet sig de grundtvigske synspunkter.

Brevene, der ikke tidligere har været kendt, er med stor imødekommenhed stillet til rådighed for denne udgivelse af et af Anders Larsens oldebørn, fhv. skoleinspektør Svend Grubbe, Hadbjerg, i hvis slægt en lille samling breve til Anders Larsen Gamborg er bevaret.

Kun det ene af de to breve er fuldt dateret. Af indholdet i begge breve fremgår det dog, at de er i nær sammenhæng, såvel tematisk som kronologisk.

I brev 1, dateret: »13. Aprill«, nævner Peter Larsen et »indlagt brev«, til Anders Gamborg, som han har glemt at afsende fra Kolding. Alt peger i retning af, at brev 2, dateret: »3die Paaskedag 1863«, er dette indlagte brev. På 13. April-brevets sidste blad angiver Peter Larsen det indlagte brevs sigte: »... du skal dog sænde ham et par Ord og sige Ham at vi faaer kun nye Kiævlerier ...« Netop med dette ordvalg begynder brevet fra 3. Påskedag.

Af 13. April-brevet fremgår det, at det »indlagte Brev« er skrevet under en afbrydelse af dette, hvorefter også dette »Malerie« er skrevet færdigt og sendt med. Hvis antagelsen, at brev 2 er det indlagte brev, holder stik, må brevdatoen i dette brev – »3die Paaskedag« – følgelig være tidligere end datoen for afslutningen af brev 1: »13. Aprill«. Og det er den. 3. Påskedag 1863 var tirsdag den 7. april; – 13. april faldt på den næstfølgende mandag.

Endelig er der de 'ydre' indicier. Brev 2 har været klargjort til afsendelse; – foldet, adresseret og forsynet med frimærke. Men frimærket er omhyggeligt lirket af – ikke af en moderne frimærkesamler men, ifølge den førnævnte brevsamlings bevaringshistorie, på et præ-filatelistisk tidspunkt, sikkert af Peter Larsen selv, da han jo ikke fik brevet afsendt og det derefter indgik i en større forsendelse, sammen med brev 1 og den deri nævnte bog af Lindberg. Portoen var derfor ikke længere tilstrækkelig.

De originale foldekanter på begge breve støtter antagelsen af den samtidige afsendelse, og det samme gør størrelsen på to mindre papirlapper med Peter Larsens håndskrift, som fandtes i samlingen. Det kan ikke med absolut sikkerhed fastslås, at disse lapper hører til nogen af brevene – måske drejer det sig om den opskrift, Peter Larsen nævner i indledningen til brev 2. Efter deres indhold hører lapperne dog med i den diskussion, der føres i brevene, og for fuldstændighedens skyld aftrykkes de derfor i denne sammenhæng, hvor de efter alt at dømme må høre hjemme.

Rækkefølgen hvori brevene aftrykkes er, på baggrund af antagelsen af deres tilblivelse, ikke givet af dateringen, men således som Peter Larsen selv formoder, at brevene vil blive læst af deres modtager.

BREV 1

Kiære Anders

Du skriver rigtig nok Wæn og Broder til, men saavidt er ieg rigtignok endnu ikke kommen, om det nogensinde skal naae sig det veed den kiære Gud, hvad mit ønske er i saa henseende det kan ieg ikke prale af ieg er en arm stakkel i et saavel som i Alt, et stort Spring synes ieg rigtignok endnu at det seer ud til at være deri mellem, saalænge du ikke kan lade være at stirre dig baade blind og Døv paa de sorte stræger, som ieg advarede dig imod i Sommer, og derfor blev ieg ogsaa ærkelig i Kalotten den forrige Aften da ieg modtog dit Brev, da ieg saa det var fra dig og kunde io snart Tænke at det var alle dine gamle sorger som du Kaagede op paa nye, og som ieg io saa nok kunde vide at du havde baade Højlet og Drøftet, saa det maatte være den bare og rene Kiærne som ieg end skulde Trakteres med, Thi at ieg skulde have faaet dig omvændt ved mit besøg det var ligesaa langt fra mine Tanker, som ieg havde mindste Troe derpaa, da ieg Reiste derover, men da du Toe Gange har gaaet forbie min Port og ville ikke komme ind og da du saa Tredie gang kom ind løb saa hastig fra mig og ieg io ikke kunde løbe efter dig da ieg laae i Sængen syntes ieg dog at da ieg engang havde Reist til Norge ikke for at omvænde en Profgeffor,⁴ men for dog at sige ham nogle Sandheder som ieg i livet havde erfaret og desaarsag giærne vilde lægge ham paa Hiærtet saa kunde ieg dog ogsaa giøre den opofring for dig og sige dig hvad ieg Troede om det ene og andet saa godt som ieg forstod det, ieg vil end ikke sige at det var en god Engel som vidskede mig det i Øre for saa er sagtens hundrede og et ude,⁵ men ieg Drømte rigtig nok om natten at ieg Prædikede for dig og dette var den første Spore til mit ridt, maaske ieg fortalte det sidst; At ieg end skriver det giør ieg rigtig nok, men hvor kand dog nogen af os Troe at der kand udrettes det mindste dermed, disse Sorte streger kand io dog ikke udtrykke det mindste og maae vi dog begge Toe tilstaae naaer vi vil være ærlige Folk, at det er neppe saa meget som en Skjygge af det Ord vi kand tale til hverandre, naaer det da ellers er hvad vi kalder et Ord noget som virkelig udgaaer fra Hiærtet og ikke som du siger Snak hen i Taaget om Boiesen,⁶ io det er noget stort kiære Anders at den kiære Gud har skabt os med en Mund og med en Tunge og saa kunstig

indrettet disse instrumenter // (a)t vi hermed og herigiennem kand Tale til hverandre og lige (s)om paa en Maade meddele eller gjøre hverandre delagtige i vores Aand, eller hvad der Boer derudi, ia spørger vi saa hvad er det? saa staaer vi der og hved ikke andet at sige vi begriber det ikke, men kan kun forundre os over os selv og den Gud i hvis Billede vi bleve Skabte og gav os dette tilfældes med sig selv fremfor alle andre Dyr at vi kand Tale,⁷ og at i hvor stort og dybt en ellers vort Fald, var og blev, saa beholdt vi dog alligevel i dette stykke vort Mæle tilfældes med ham; naaer vi end maler og ellers som vi siger skriver paa et stykke Papiir saae er det vel en Kunst som saa mange andre Kunster som er udsprungen af den Menneskelige Viisdom, dog synes ieg at den er kun lille i sammenligning med at lave Papiir ifald du har nogen Tiid været inde i en Papier Mølle, hvorfor vel de første før dette blev opfunden skrev vel ogsaa paa Skind, men end Bogtrykker Konsten, det er io snart et lille Mirakel hvis ingen vidste hvordan det gaaer til, at vi kan skabe saamange Bøger saa fuldkommen end som di vil, og hvad skal vi sige om den saakaldede Tellegraph, her maae vi io snart sige nu gaaer snart den Menneskelige Viisdom og Konst over den Guddommelige, Thi staae i et Land og Tale med andre i en Anden Værldsdeel det kand dog ingen af os saadan som vi er Skabt; Thi dertil er vi io dog for lavmælet, Tunghørig eller bægge deele; men nu kiære Anders er det Heele ikke naar det kommer til Stykke *Skygge Værk* imod og af Talen i sig selv naaer den da udspringer af et levende Menneskes Hiertes indvortes Kraft og Bevægelse, og havde io aldrig bleven til hvis *Talen* ikke først havde været, og derfor synes ieg ogsaa naaer du var et Fornuftigt Menneske og ville Tænke dig nok om, saa saa var det ikke til at gjøre saa mange ophævelser over naaer Grundtvig har sagt at det Skrevne Ord er neppe et Skygge billede af hvad Apostlerne Taledes At Apostlerne som Mennesker ogsaa har brugt og betiænt sig af denne Menneskelige Opfindelse dette seer vi, dog finder vi ikke uden de 4 af dem har betiænt sig deraf, dog alligevel ikke derved at enten stifte Menigheder eller meddele dem Aanden hvor Herre har io heller slet ikke selv Skrevet eller givet dem den mindste befaling Derom, men udsendt dem med den levende Røst; i Iohannes Aabenbaring finder vi vel den eneste Befaling om at skrive, men den har vel ogsaa til Dato for største deelen været lukket eller Forseglet for os, (Th)i hvor kiære Herre han var io ikke Skriften men han var *Ordet* der var hos Gud og var Gud og deri var livet og livet var Menedskets Lys dette skriver io Iohannes om Ham, da det er formedelst Ordet igiennem Hørelsen Han har meddelt os Aanden som vi io veed det skedte, ei allene Pindsedagen da apostlerne først oplod deres Mund efter at de var iført med Kraft fra det

Høie, men endog senere hvor de Prædikede og Døbte dette seer vi i Skriften, men // ikke at Skriften tillægger nogen Skrift disse Ege(nska-)ber at den enten kand giænføde noget Menneske eller S(kabe) Liv i noget Hiærte. Hvad den er nyttig til der er indblæst (af) Gud dette skriver io Apostelen og at den kand gjøre vi(is) til Salighed ved Troen; Har Grundtvig frakiændt den nogen af disse Egenskaber det har ieg hverken hørt eller seet, men Tværtimod fundet at han netop bruger den som den skal bruges og hvortil den selv siger at være nyttig. – nei Anders hvad nytter saa hvort Kiævlerie, naaer vi ikke vil være ærlige Folk det er nu den første Betingelse som det kommer an paa naaer vi skal komme til Sandheds erkiændelse; ieg vil nu giærne Troe det bedste om dig som ieg kand, men at du virkelig er saa dum som ieg synes det seer ud til i dit Brev i hvad du skriver, det har ieg Ondt veed, og var det Fuldkommen sandt og du var ydmyg og Barnlig for Gud og vilde lade dig lede og oplyse af Hans Aand, saa har der vel været skrevet og sagt nok til at du kunde faa dine Øine op, dog er det dit Alvor saa vil ieg dog endnu engang i faae Ord, simpelt og ligefrem sige dig Besked om det du skriver, nu skal ieg io rigtig nok sænke mig lavt ned for det synes ieg du har gjort og maae da røbe din uforstandighed, men hvad nytter det saa, for istedenfor *rigtig* at *overveie* hvad ieg skriver om der ikke kunde være en Smule Sandhed derudi saa frygter ieg for at din egen indbildning som du nu engang har fyldt dit Hoved med da begynder paa nye at Speculere for at faae noget at forsvare dig med, og saa maae ikke allene di Sorte og døde streger du finder maalede paa et stykke papir der nu skal udtrykke Luthers Aand, holde for men saa har endog hvor Herre og Hans Apostler gjort sig skyldige i flere Haandgribelige Vildfarelser *Siger du* hvis Grundtvig har ret, Av, Av, Av, det var en Slem Lutheran du der blev, min kiære Anders Luther havde rigtig nok Høiere Tanker om Guds Ord end som saa, han var ikke naaet Bunden deri, og han vilde gierne have sine Tanker af Veien, for at de ikke skulle staae i Veien for Andre, men at di selv kunde komme til at Miditere eller studere; Hør end Anders er det nu i mindste Maade Sandhed og Alvor at du vil have ikke allene Vænskab men Broderskab saa maae der naturligvis først være ærlighed og saa enighed, og naaer vi saa ærlig spørger Hvad Ondt har da Grundtvig gjort naar han Tager Troens Ord end af hvor Herres Mund

Hertil kom ieg da ieg blev afbrudt, og da ieg // saa skulde til at begynde igiæn Tænkte (i)eg det Hele er unyttigt; Thi vil du ikke høre og San(de) hvad saa mange dygtige Mænd har Skrevet, saa maae det io nødvæ-ndigt blive Mistydet alt hvad ieg gjør da ieg ikke har saa stort omløb i

Hovedet at der io sagtens kand blive noget at Hegle i. en dags Tiid efter fald det mig ind du skal dog sænde ham et par Ord og sige Ham at vi faaer kun nye Kiævlerier, for kand vi ikke tale os tilrette umueligt at skrive os, og saa Skrev ieg indlagte brev, som du faaer der blev mere end ieg havde bestemt eller Tænkt; da ieg reiste til Kolding glemte ieg Brevet, og fik da indlagte Bog med Hiem som ieg havde laant ud og fald det mig da ind at sænde dig den, du har maaske sagtens Læst det heele før men ieg Tænkte kunde du bar blive rolig i Blodet og læse den med Sindighed og eftertanke saa ville du snarlig komme til Kundskab om hvorledes du har løbet vild ieg vil end bare sige dig saa meget forud, hvar det sandt at disse Mænd som har lidt og stridt for den sande lære, havde faret vild ia saa var det io ret baade af mig og af dig at Bekiæmpe dem saa godt som vi vidste og forstod, men Anders Anders, Anders, hvordan mon det vil gaae paa den store Dag, naaer saadanne Mænd som i Barnlig, ærlig og Enfoldig Troe, af Kiærlighed til Herren og hans Smaae *har Arbeidet* lidt og *stridt* baaret Alværdens Forsmædelse for de Sandheder som de har Troet og Bekiændt; ieg spørger dig hvad er det Herren seer efter; hvad er det han kræver af os alle er det ikke *Troe* og *Kiærlighed* er det naaer det kommer til stykket, oplysningen og Kundskaben? siger Apostelen ikke meget mere at den opblæser Ha, Ha, Anders Lassen, frygter du ikke meget mere naaer det kommer til stykket, at det gaaer med dig som det gik med Iøderne, der sagde, vi have en lov og efter den er han skyldig til Døden det fik di end af den Skrift der Vidnede om Herren, fordi den var død og kunde ikke *raabe* høit i forstaaer mig galt, og det samme faaer du ud baade af *den* og dine Symbolske Bøger som du raaber paa, at Danmarks *bedste, ærligste* mest *oplyste Klogeste* og *Sandrueste* Mænd, der som ieg Troer, naaer det er sandt hvad Herren siger »*Livet er menneskets Lys*« selv maae være fulde af dette Liv, da det vil ellers være umuligt de ved Menneskelige Kundskaber eller oplysninger kunde lære eller Skrive saa lyst eller klart og sandt som di gjør – at de er Meenedere falske Lærere etc.⁸ dette synes ieg er grueligt Anders Larsen – hvorfor det faldt mig ind at sænde dig indlagte Bog var fordi ieg Trode naaer du vilde være ærlig, kunde du dog snart komme til at see at *Lindberg*⁹ som vel endog har været een af Grundtvigs første Dicile har dog ikke faaet det ud af det hvad han har skrevet om *Bibelen* som du; kand du see hvor di kiære Mænd har holdt paa Guds Ord. – o o Skam dig lille Anders hvorledes har du Læst og hvem har du havt til Hiælper; naaer du end har læst Bogen beder ieg at du sænder den tilbage; da ieg end ville have bogen

... brevet synes ieg at ieg kunde sænde ogsaa dette Malerie, nu Gud:
naade Forbarme sig. – den 13' – Aprill Peter Larsen

BREV 2

Til
Gaardmand Anders Larsen
Gamborg Markgaard
v/Middelfart

Kiære (And)ers

Ieg havde Skrevet noget op til dig og du skulle have havt et ordentlig Brev, men ieg fornam det nyttede intet for vi fik kun nye Kiævlerier, og dette har ieg ingen Lyst til. – Thi læse eller Spiculere os ind i Himelen dette Troer ieg ikke er mueligt. – paa Barne-Skamlen i eenfoldighed at tage imod hvad den kiære Herre igiænnem sine Velsignede Naade midler vil gjøre, og gjør os deelagtige i der Troer ieg vi kand komme der allesammen, Apostelen advarer os imod dem der fører unøttig Ordkrig og det er det heele ieg kand faae ud af alle dine Malerier der har vel været skrevet og i saa Henseende bevist nok naaer det har kunnet urættet noget, ieg vil kun i Hiertelighed raade dig tag dig i agt at du ikke farer til Helvede med al din indbildte Skriftvisdom som du er bleven fuld af, kan du huske det saa vil ieg bringe dig det i erindring at det er ingen nye Lære for mig naaer ieg frygter for din Skriftklogskab men det var vel endogsaa i den Tiid at vi skulde giælde for rigtige Lutheranere¹⁰ at ieg frygtede for dem der saadan efter hans skrifter kunde regne sig til di havde Troen, ieg Troer endogsaa lille Hans Nielsen¹¹ dengang fornærmede sig over min store Tvivl, ieg husker nok du var en hader af den Katholske Tvivl Troe, men tag dig i Agt for den indbildte Skrifttroe at du ikke ved den bliver bedragen; Thi det vil du vel dog indrømme mig at Skriften og Troen er Toe Ting, ligesom Loven og Evangelium er Toe Ting, og at ingen kand blive Salig uden Troen; men vel uden Skriften Thi ellers maatte du io fordømme alle dine Børn som ingen Skriftkundskab haver og efter Skriften vil du saa vel ogsaa indrømme mig at ingen kand blive Salig ved Loven, men vel ved Evangelium saa ieg synes du snart maatte komme til erkiændelse af hvad det giælder om for os ved guds Naade at holde fast paa hvis vi har det og har vi det ikke, da at see at blive deelagtige deri. – Gud Ske Lov for det Lys den kiære Gud lader skinne for os Lad os tage os i Agt at vi ikke skal staae os selv i Lyset, det er kun Børnene der kand // komme ind i

Hime(len ikke de) Skriftkloge og Farisæerne di maae vænde om hvis di vil have lod og deel deri og som sagt Gud Ske lov for sin Naade, Solen skinner Anders Larsen Tag dig i Agt du Troer mig vel ikke, det bliver din egen Sag, Advare dig det vilde ieg ved Guds Naade giærne dersom ieg kunde. – i Danmark har io end efter dine Tanker Grundtvig gjort en stoor ulykke. – men desværre det strækker sig ogsaa til Norge. – Men saa meget vil ieg omend sige dig Anders Larsen, er du en virkelig ærlig Mand, vil du Bøie dig for Sandheden hvor den enfoldig og ærlig findes,[?] det skriver du til mig, saa bestil et Blad som kommer ud i *Kristiania* i Norge det hedder *Kirkeligt Folkeblad* du kand bestille det paa Posthuuset i Middelfart, og saa skal du tage det fra sidste *Nyeaar* da begyndte det i den dragt det end kommer,¹² og kand du saa ikke hvad Skriftoplysning angaaer faae dine Spørgsmaal besvarede saa Tag dig dog i Agt som ieg sagde i Sommer, at du ikke læser dig baade Blind og Døv paa di døde Bogstaver det maae ieg vel dog sige siden Luther har sagt det, ia det huskede ieg ikke du siger io dog Gud Skee Lov han kunde smile. – saa Tænker ieg vel ogsaa at du undskylder Grundtvig naaer //han kalder Skriften kun et Skyggebillede af det Levende Ord; men Grundtvig har io gjort Skyggebilledet omend Galere naaer oversættelserne deraf er i uenighed med sig selv men det kand ieg dog læse i Toe Bibler ieg har at der er Ting lige stik imod hinanden men hvad skal saa Luther lide som har gjort sig saa fri at kalde den den store Kiætterbog er det ikke at Haane guds Ord, hvordan læser du. – Toe Ting skal ieg have berigtiget i dit Malerie du skriver at ieg sagde at Bibelen var *ene* Skyld i at di blev Mormoner i Wensyssel.¹³ – ieg sagde havde Folk der der havt den Troe; saa vil vi end aldrig Tale derom, men havde Folk dog hørt at det var hvor Herres Daab og Nadver vi sagde efter Herrens egen indstiftelse og oplært deri og saa fæst saa megen Liid dertil som til den Døde Bog at den var Guds Ord saa havde di ikke bleven Mormoner ved Bogen for det di fik ud af den det var io at Mormonerne havde ret og det Tav Bogen til og kunde ikke sige dem det Mindste om; og hvad du skriver om Kiøbner¹⁴ at ieg kom med ham at han skulde holde Forsamling for Eder, saa i hvor Meget ieg end elskede ham fordi ieg synes der var Alvor og Sandhed i ham saa bragte ieg ham ikke til Eder for at Prædike, men for at faae ham til *Dalbye* til *Brorsen* da ieg Troede at han Maaskee kunde omvænde ham. – forføre dig til at være Grundtvigan dette Troer ieg ikke du med Sandhed kand sige ieg nogensinde har gjort; men vil du holde det blad et Aar saa for

Sandhedens Skyld det indeholder vil ieg betale det hvis du fortryder at du faaer det,

(Langs sidens venstre margen):

Dons den 3die Paaskedag 1863

Peter Larsen /dovderens Morten faaer det kan du io læse hos ham men giv saa Sandheden Rum –

LØSE ARK MRK. '1)' OG: '2)'

1)

Kand det berolige dig noget vil ieg dog sige dig 2 Ting. – du skriver, at ieg mener Grundtvig har ret fordi ieg har fundet 2 stæder hos Luther hvor han vil have Loven Væk det skal nu hos dig være end Feil af Luther; nei Anders Larsen, saadan en tosse var Luther ikke, det var io til en Forklaring af een af hans sidste Bøger han skrev dette. – synes du saa ikke ogsaa hvor Herre tog Feil da han gav sine den Befaling gaaer ud i Al Verden og Prædiker *Evangelium* for Al Skabningen og nævner ikke Loven, da han dog selv Prædikede saa megen Lov; naae naae Anders Larsen hold dog end baade Grundtvig og Luther til gode, at Luther har sagt »i den Aandelige Faarestie skal ikke Prækes lov men Evangelium, og at loven var givet Iøderne og kommer ikke os ved« og at Grundtvig har sagt at Loven hører ikke til den *Christelige* Børne Lærdom, saasnart vi tager det Ord *Christelige* med og lægger vægt derpaa saa Troer ieg nok at disse 2 Svænne er i god overensstemmelse med hvor Herre, Grundtvig har nu ikke sagt at Loven ikke skulle høre til Børne Lærdom i Almindelighed, om saa var, men der staaer // io *Christelige* Børne Lærdom, og naaer du saa beraaber dig paa hvordan hvor Herre bar sig ad, saa Troer ieg nok at disse Toe Svænne i saa Henseende på Tiid og Stæd er gaaet i hans Fodspor dit Hoved maae være for Tykt Kiære Anders naaer du ikke kand høre og see sligt, hvad dine Beviser for Daabspagten angaaer da kan vi io lige saa godt sige hvor har vi Beviset for at Bibelen eller testamentet er skreven af Apostlerne; og Troer du Luther saa siger io han, at Præsten nok skulde lade være at Døbe dersom der ikke blev svaret ia til Spørgsmaalene eller Pagten, og har du læst den Prædiken ieg har ladet Trykke af Brorson¹⁵ i

hans Prædiken saa kalder han det io en Akkort, Forbund Aftale etc imellem Toe og hvem er det saa der spørger naaer det ikke er hvor Herre, ieg synes du er gal Anders, naaer du kunde see det Den megen Lærdom gjør dig rasende hed det til Paulus, men det var noget andet; ieg skal dog nu ogsaa gjøre dig opmærksom paa, at ieg dog heller ikke er saa Tosset at ieg ikke skulle have seet det store Sving eller

2) eller have opdaget den Manøvre Grundtvig havde gjort i sin Kamp io vist har ieg Kiære Anders det kalder du nu uluthersk og mener fra nu af er di gandske uenige, men det er netop det ieg kalder ægte Luthersk, for kiænder du noget til Luther så ved du nok han gjorde ligedan et Sving i Kampen han vilde blive i den ene sande Katholske Kirke, og den gik han heller aldrig ud af men af den Aarsag forsvarede han ogsaa meget i begyndelsen, som han siden Forkastede da han fik øine og saa hvordan det blev misbrugt, og det er heller slet ikke Andet at Grundtvig har gjort, Gud give at du og ieg havde den halve Ærbødighed for Guds Ord som ieg Troer den Gamle Mand har, det har han da til Dato Bevist, saa kand han intet til at du læser dig Baade Blind og Døv paa hans Malerier eller Sorte stræger for det er io dog naar det kommer til stykke det vil du vel dog sande mig næppe et Skygge Billede af den Aand eller Kraft som Boer i Ham, Lad ham fare det Gamle Skind, og lad os som Rotterne blive i Kiøkkenet ellers Knuses vi af denne Klippe; hvad du ellers skriver om vores 3die Troesartikkel, da ved ieg ikke andre stæder at vise dig hæn dermed end til Helvede for der Troer ieg den egentlig hører Hiemme enten den saa først er kommen for dagen giennem din Aand, eller en Andens, for naaer du kalder det overtroe at be- (rift i papiret) kiænde Troe paa en ubekiændt Gud som du io ligner den Hellig Aand veed efter som Troen paa ham lyder i Artiklen saa skulde vi rigtignok mindst have væntet at have faaet saadan en Forklaring af en saadan Lutheran som du indbilder dig at være, nei Anders Larsen nu maae vi io snart gaae fra Forstanden over din Lutherdom, og ieg vil endnu engang som maaske bliver det sidste i mit liv Advare dig og sige Tag dig i Agt Anders Larsen; Al Synd skal Forlades Menneskene siger Herren men Bespottelse mod Aanden etc: – Luther siger maaske ikke at han umiddelbart har taget Ordene lige ud af Herrens Mund men siger at det umuligt ved nogen Menneskelig Wisdom i saa korte og faae Ord kunde været udtrykt Alt hvad hvor Salighed Beroer paa uden at det umiddelbart maa være indgivet Apostlerne af den Hellig Aand. – og er det ikke den Troe som heri indeholdes saa spørger ieg dig hvad det da er for en hvor efter al Skrift og Skriftudlægning skal prøves, og er det ikke denne Troe som Apostelen mener naaer han

siger der er kun een, Troe og en Daab til Salighed ligesom der er kun een Gud, og ligesom denne ene Gud har givet os denne ene Troe og Daab, saa vil vi vel dog tilstaae at han maatte være klog nok til at vide hvor meget der hørte til. ieg veed io nok du ikke vil bespotte gode Meninger men det havde de falske Apostler ogsaa som ikke vilde lade sig nøie med Pauli Evangelium, men lægge mere til som dog i(kk)e var Menneske Flikkerie, men dog siger Paulus de har intet med Christus at gjøre som lod dem Omskiære og Forbander dem som Prædike et andet Evangelium ia 300 Bisper har vel havt gode Meninger i hvad de har gjort, men ieg kiænder ikke at hvor Herre har Canoniseret det og blev io saa ikke længer den ene Troe og Daab, her Bestaaer der selv en skeet forandring fra det første, Forandringen kand du vel bevise, men er alt det got som kand bevises saa blev vel alt got som i Menneskers øine har Guds skin

Noter

1. Ludvig Schrøder: Ole Peter Holm Larsen, en historisk Fortælling om det gudelige Livsrøre hos det menige danske Folk i dette Aarhundrede. Odense 1875, s. 99, 102-104.
Anders Stubkjær: Nogle Optegnelser. udg. af P. Holt. Kbh. 1965, s. 107f. Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede. III.1, Kbh. 1964, s. 222. Samme, bd. V. Kbh. 1970, s. 283.
2. Anders Larsen Gamborg: Lidt mere om Kirkestriden i Danmark. Kbh. 1857.
3. Anders Larsen Gamborg: Grundtvigianismen belyst i en Samtale. Middelfart 1865, s. 4f. Fortalen er dateret 1864.
4. Et kort besøg med det formål at overbevise professor G. Johnson om alvoren i Grundtvigs kristendom. Rejsen er foretaget mellem 1861-1863. L. Schrøder: O. P. H. Larsen. s. 221f.
5. Hentydningen gælder uden tvivl Anders Gamborgs gentagne ironisering over Grundtvigs kristendom. Rejsen er foretaget mellem 1861-1863. L. Schrøder: O. P. H. skriftet: Noget om Kirkestriden i Danmark. Kbh. 1855.
6. Antagelig grundtvigianeren F. E. Boisen, som P. L. knyttede nær forbindelse med, da Boisen 1850 blev sognepræst i Vilstrup ved Haderslev. Forbindelsen fortsattes, også efter Boisens forflyttelse i 1859 til Stege, og varede ved til P. L.'s død i 1873. Schrøder, s. 178.
7. Anders Gamborg havde angrebet grundtvigianernes lære om 'gudbilledligheden' i skriftet: Lidt mere om Kirkestriden i Danmark.
8. Allerede 1855 havde Anders Gamborg anklaget Grundtvig og Vilh. Birkedal for »mened« – brudt præsteløfte – på grund af fremhævelsen af trosbekendelsen foran Bibelen. Anklagen, der havde vakt uro, fastholdt A. G. i skriftet 1857.
9. Må være Jacob Christian Lindberg, som både P. L. og A. G. havde gjort personligt bekendtskab med. Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe. Kbh. 1958, s. 284. Den omtalte bog af L. har

ikke kunnet identificeres ud fra brevets sparsomme oplysning, og kan blot have været et særtryk eller en bladartikel.

10. Betegnelsen »lutheraner« er, i denne sammenhæng, nærmest at opfatte som det modsatte af 'grundtvigianer'. Vækkelsernes Frembrud. V, s. 283.
11. Anders Gamborg og Peter Larsen har haft fælles bekendtskab med flere ved navn Hans Nielsen. Det lader sig ikke afgøre, hvem der her tænkes på, kun, at der er tale om en erindring fra de fælles vækkelsesrejser i 1830-erne. Måske er smed H.N. i Galtrup på Mors den mest sandsynlige. Vækkelsernes Frembrud ... V, 238, 242f., 341.
12. »Kirkeligt Folkeblad. Et Ugeskrift for Kirke og Kristendom. Ny Række. 1. Aargang, 1863. Udg. af O. Arvesen, kand.theol.« Tidligere var bladet kommet i seks årgange, men fra 1863 med klar grundtvigsk orientering.
13. Spørgsmålet om bibelordet som våben mod mormonismen i Nordjylland var højaktuelt i sidste halvdel af 1850-erne. Den Danske Kirkes Historie. Red. Hal Koch og Bjørn Kornerup. Bd. VII. Kbh. 1958, s. 103.
14. Baptistprædikanten Julius Købner, som Skræppenborg søgte at overbevise om det grundtvigske syn på barnedåben. I sin biografi tør Schrøder kun formode, at rejsen med Købner gik til Brodersen, der var huslærer på Dalbygård, (Schrøder, s. 112). Denne formodning bekræftes hermed.
Af brevet lader det til, at Anders Gamborg har beskyldt Peter Larsen for at ville kolportere gendøberforkyndelse i og med selskabet med Købner – en noget ubillig anklage, idet grundtvigianerne i langt højere grad end de forsamlingsvakte udgjorde den tidlige baptisms hovedmodstandere. Vækkelsernes Frembrud ... III.2, Kbh. 1964, s. 375f.
15. »De Troendes daglige Trøst og den hellige Daab, over Teksten til Gal. 3 V. 23-29. Paa Nytaarsdag til Aftensang forestillet Menigheden til Vor Frue Kirke i Aalborg, og nu efter Begjæring til Trykken overleveret af Broder Brorson. Aalborg 1760. Med en Eftertale paany udgivet af Peter Larsen, Gaardmand i Dons. Koldin 1859.«

Zusammenfassung

Die Laienprediger Peter Larsen Skræppenborg und Anders Larsen Gamborg unternahmen in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts mehrere Reisen durch große Teile von Jütland und Fünen, wo sie gemeinsam 'fromme Versammlungen' abhielten.

Um 1855 führten P. L. Skræppenborgs Ansichten, die sich immer mehr an Grundtvig orientierten, zu einem Bruch zwischen den beiden.

Die zwei Briefe P. L. Skræppenborgs an A. L. Gamborg, die bisher unbekannt waren und hier nun vorgestellt werden, stammen aus der Zeit nach dem Bruch. Sie werfen ein Licht auf die strittigen Punkte, die es damals zwischen den Grundtvigianern und den Anhängern der Versammlungsbewegung gab, also in der Zeit vor der Bildung der

eigentlichen 'Vereinigungen' innerhalb der jeweils grundtvigschen und pietistischen Kreise. Da das Archiv des P. L. Skræppenborg verlorengegangen ist und nur ganz wenige Dokumente über A. L. Gamborg erhalten sind, geben uns diese Briefe außerdem noch ein Bild dieser beiden Laien, die sich im kirchlichen Leben des vorigen Jahrhunderts in Dänemark hervortaten.

*Sognepræst, cand. theol. Jørgen Kjærgaard,
Egåvej 11, Hadsten*